

Trabzon İlahiyat Dergisi
Trabzon Theology Journal
ISSN 2651-4559 | e-ISSN 2651-4567
TİD, cilt / volume: 9, sayı / issue: 2
(Güz / Autumn 2022): 31-60

Fetvahânenin Hazırladığı *Muhîtu'l-fetâvâ*' da Yer Alan Akaid Fetvaları ve Kaynakları

Aqid Fatwas and Their Sources in the *Muhîtu'l-fatawa* Prepared by the Fatwa Office

Emine Arslan

Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
İslam Hukuku Anabilim Dalı
Assist. Prof., Kırklareli University, Faculty of Theology,
Department of Islamic Law
Kırklareli/Turkey

e-mail: emine.arslan@klu.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3873-3475>

DOI: 10.33718/tid.1106768

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 21 Nisan / April 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 8 Eylül / September 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Emine Arslan, "Fetvahânenin Hazırladığı *Muhîtu'l-fetâvâ*' da Yer Alan Akaid Fetvaları ve Kaynakları", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 9/2 (Güz 2022): 31-60

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tid>
mailto: trabzonilahiyatdergisi@gmail.com

Copyright © Published by Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.
Trabzon University, Faculty of Theology,
Trabzon, 61080 Turkey.
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Fetvahânenin Hazırladığı *Muhîtu'l-fetâvâ*'da Yer Alan Akaid Fetvaları ve Kaynakları

Öz

Fıkıh ve akaid ilmi başlangıçtaki yakın ilişkilerine rağmen zaman içerisinde birbirlerinden ayrı bir şekilde gelişme göstermişlerdir. Ancak akaidin bazı konuları furû' fıkıh kitaplarının siyer bölümünde, usûl kitaplarının ise hüsün ve kubuhla ilişkili meselelerinde işlenmeye devam etmiştir. Ayrıca akaid konuları diğer fikhî meseleler gibi fetva formunda da soruldukları için az ya da çok olarak fetva kitaplarında da yer almaya devam etmiştir. Osmanlı son döneminde *Muhîtu'l-fetâvâ* adında büyük bir Türkçe fetva mecmuası hazırlaması için Fetvahâne içinde Te'lif-i Mesâil Şubesi ihdas edilince bu mecmuanın ilk kitabı akaid konularına hasredilmiştir. Akaid dışında sadece tahâret ve salât kitapları hazırlanabilmiş olan mecmuanın akaid bahsindeki yüz iki fetva Osmanlı şeyhülislam ve âlimlerinin bu konulardaki fetvalarından yapılan seçmelerden oluşmaktadır. Ağırlıklı olarak Ebussuûd Efendi'nin fetvalarını içeren *Fetâvâ-yı Veliyyüddîn* ile Ali en-Nisârî'nin *el-Fevâidü'l-'aliyye*, Osman b. Mehmed et-Tosyevî'nin *Fevâidü'l-fetâva Osmâniyye* ve Yenişehirli Abdullah Efendi'nin *Behcetü'l-fetâvâ* isimli eserlerinin mecmuada en çok fetva nakledilen kitaplar olarak öne çıktıkları görülmektedir. *Muhîtu'l-fetâvâ*'yı hazırlayan heyetin görevlerinden biri de fetvaların alındığı eserlerdeki nakillerin sıhhatinin gözden geçirilmesi, gerekli durumlarda eklemeler yapılması, bazen de tamamen farklı nakillerin getirilmesidir. Bu açıdan mecmuada yer alan fetvaların delilleri mahiyetindeki nukûl de Osmanlı'da akaid konusunda hangi eserlerin muteber kabul edildiğine dair önemli veriler sunmaktadır. *Muhîtu'l-fetâvâ*, Osmanlı Devleti'nin son döneminde dahî Fetvahânenin büyük bir fetva mecmuası hazırlama gücünü ve sorumluluğunu kendinde bulması, bu mecmuaya Akaid kitabıyla başlayıp bu bölümde de belki de son kez devletin resmî itikâd/kelâm düşünce sisteminin çerçevesinin üstünden geçmesi açısından ayrıca dikkate değerdir. Bu sebeple makalede *Muhîtu'l-fetâvâ* çerçevesinde, fetva faaliyetinin bir ürünü olarak akaid fetvalarının mahiyeti ve bu fetvalarda müracaat edilen eserlerin neler olduğu tespiti çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Akaid, Fetva, Osmanlı Devleti, *Muhîtu'l-fetâvâ*.

Aqaid Fatwas and Their Sources in the *Muhîtu'l-fatawa* Prepared by the Fatwa Office

Abstract

Despite their close relationship at the beginning, fiqh and aqaid developed separately from each other over time. However, some issues of aqaid continued to be covered in the sirah section of the books of furu' al-fiqh (branches of jurisprudence) and in the issues related to husn and qubh (good and evil) in the usul (source methodology in Islamic Jurisprudence) books. In addition, since the issues of aqaid continued to be asked in the form of fatwa like other fiqh issues, it continued to take place in fatwa books more or less. In the last period of the Ottoman Empire, when the Te'lif-i Mesâil (editorial board) Branch was established in the Fatwa Office to prepare a large Turkish fatwa collection called *Muhîtu'l-fatawa*, the first book of this collection was devoted to the subjects of aqaid. One hundred and two fatwas in the subject of aqaid of the collection of which only taharah and salah books could be prepared apart from Aqaid, consist of selections from the fatwas of Ottoman sheikh al-Islam and scholars on these issues. *Fetâvâ-yı Veliyyüddîn*, which mainly

includes the fatwas of Ebussuûd Efendi, Ali en-Nisârî's work named *al-Fevâid al-aliyye* and Osman b. Mehmed Tosyevî's *al-Fetâvâ'l-Osmâniyye* and Yenişehirli Abdullah Effendi's *Behcet al-fetava* are the most popular fatwa books in the collection appear to be prominent. One of the duties of the board that prepared *Muhîtu'l-fatawa* is to review the authenticity of the narrations in the works from which the fatwas were taken, to make additions when necessary, and sometimes to introduce completely different narrations. In this respect, the nuqul, which are the evidences of the fatwas in the collection, also provides important data on which works on aqaid were regarded as acceptable in the Ottoman Empire. It is also noteworthy for *Muhîtu'l-fatawa* that Fatwa Office found the power and responsibility to prepare a great fatwa collection even in the frost period of the Ottoman Empire, and that it started this collection with the Aqaid book and went over the framework of the official akidah/theology thought system in this chapter, perhaps for the last time. For this reason, in this article, it will be tried to determine the nature of aqaid fatwas as a product of fatwa activity within the framework of *Muhîtu'l-fatawa* and what books are referenced in these fatwas.

Keywords: *Islamic Law, Aqaid, Fatwa, Ottoman Empire, Muhîtu'l-fatawa.*

Giriş

Ebû Hanîfe'nin "kişinin lehine ve aleyhine olan şeyleri bilmesi" şeklindeki meşhur fıkıh tanımı ve akaid konularını içeren eserine verilen *Fıkhu'l-ekber* ismi, mezhepleşme sürecinin başlarındaki akaid ve fıkıh konuları arasındaki sıkı ilişkinin göstergelerinden kabul edilmiştir. Ebû Hanîfe'nin talebeleri ve onların talebeleri vasıtasıyla Maverâünnehir'e ulaşan fıkıh ve akaid bilgisi buradaki âlimler tarafından iki ayrı ilim dalı içerisinde olgunlaştırılmış ve Osmanlı topraklarında hem fıkıh/fetva hem de akaid/kelam/felsefe gelenekleri üzerinde etkili olmuşlardır. Fıkıh ve akaid konuları zaman içerisinde birbirlerinden uzaklaşsalar da özellikle bazı fetva kitaplarında sıklıkla bir araya gelme fırsatı bulmuşlardır. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin son döneminde Fetvahâne tarafından hazırlanan *Muhîtu'l-fetâvâ* bağlamında akaid fetvalarının yapısı, fetvaların alındığı eserler ve getirilen nakillerden bahsedildikten sonra soruların bir listesi verilecektir. Böylece Osmanlı Devleti'nin resmî kurumu olan Fetvahâne ma'rifetiyle hazırlanan fetva mecmuası çerçevesinde itikâdî alanda nelerin temel meseleler olarak kabul edildiğine ve hangi eserlerin de muteber addedildiğine dair bir fikir elde edilmiş olacaktır.

Fetva mecmualarında akaid fetvaları konusu özel olarak çalışılmış bir konu değilse de Pehlül Düzenli'nin "Şeyhülislam Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında Osmanlı Sünniliği"¹ başlıklı makalesi elfâz-ı küfür ile tasavvufî ve itikâdî konular bağlamındaki fetvaları konu edinmesi sebebiyle akaide dair bazı fetvaları içermektedir. Yazıda Ebussuûd Efendi'nin, Şehzâde Bayezid dönemi ayaklanmaları, Hallâc-ı Mansûr, İbrahim Gülşenî, Bedreddin Simavî, Karamanlı Şeyh, Oğlan Şeyh, İbn-i Arabî, Hâkim İshak, Hubmesihçiler (Hz. İsa'ya olağandan fazla ağırlık veren müslümanlık anlayışının mensupları), Kızılbaşlar, Halvetîler, âşıklar, Şîilik, ilhâd ve zındıklık hakkındaki fetvaları ele alınmıştır.

Ahmet Faruk Çelik'in *XVII. Yüzyıl Osmanlı Merkez ve Taşrasında Fetva "Kitabu's-Siyer Örneği"*² isimli yüksek lisans tezi de yine fetva mecmualarında itikâd konusunu işlemeyi amaçlamış olmasa da *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* ve *el-Fetâvâ'l-Hayriyye*'nin siyer bahsindeki fetvaları ele alması sebebiyle akaide dair bazı meseleleri ihtivâ etmektedir. Bilhas-

1 Düzenli, "Şeyhülislam Ebussuûd Efendi Fetvâları Işığında Osmanlı Sünniliği", 259-286.

2 Çelik, *XVII. Yüzyıl Osmanlı Merkez ve Taşrasında Fetva "Kitabu's-Siyer Örneği"*.

sa *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*'de yer alan; *Fî mâ yekûnü İslâmen mine'l-kâfir ve mâ lâ yekûn, Fî İslâmi's-sabiyyi ve'l-İslâmi teb'an, Bâbu mâ yete'allaku bi-tecdîdi'l îmâni ve'n-nikâhi, Fî mâ yete'allaku billâhi teâlâ ve'l-Kur'ân ve fî mâ yete'allaku bi'l-va'zi ve't-tefsîr, Fi'l-Kur'âni ve mâ yete'allaku bihi mine's-şetmi ve mine't-tefsîr ve'l-inkâri, Mâ yete'allaku bi-Peygamber ve Azrâîl ve'l-melâiketi, Fi'l-ikrâri bi'l-küfri ve'r-rizâ bihi, Fî tahlîli'l-harâm, Fî's-şetmi bi'd-dîni ve'l-îmâni ve'l-mezheb, Fî tahkîri'l-ilmî ve la'nihi, Mâ yete'allaku bi's-şer' ve'l-ibâi anhu ve'l-inkâri ve'l-istihfâf, Fi'l-istimdâdi min ervâhi'l-meşâyih ve'l-i'tikâdi biha, Mâ yete'allaku bi'l-âhireti ve'l-haşr, Mâ yete'allaku bi-sebbi'l-enbiyâ-i ve tekzîbihim ve sebbi cihâr-i yâr ve kazf-i Âi-şeti ve't-tân li'l-Hasani'l-Basrî ve Muâviye gibi başlıklar akaide dair bilgiler ihtivâ etmektedir.*

Çalışmanın konusu olan *Muhîtu'l-fetâvâ*'da kullanılan kaynaklar açısından mevcut literatüre bir göz atıldığında ise Osman Demir'in, bu alanda Osmanlı döneminde muteber kabul edilen eserlerin neler olduğuna dair yazılmış "Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine Akaid-Kelâm Literatürü: Kişiler, Eserler ve Gelenekler Üzerinden Bir Hâsıla"³ başlıklı makalesi dikkati çekmektedir. Demir'in bu makalesinde Osmanlı kelâmının tarihsel ve teorik arka planı ortaya konulduktan sonra Osmanlı kelâmı telif tarzı olarak şerh ve hâşiyeli literatürü, *Nesefî Akâidi, Şerhü'l-Mevâkîf* ve *Akâid-i Adûdiyye, Tecrîdü'l-i'tikâd, Akâid-i Adûdiyye*'nin şerhi ve *Risâle fi isbâti'l-vâcib* adlı eseri üzerinden devam eden Devvânî etkisi, *Fikhü'l-ekber* ve *Vasiyye* üzerine yapılan tercüme ve şerh edebiyatı, Osmanlı'da kelâm ve felsefe ilişkisinde *Tehâfût* geleneği, Fahreddin er-Râzî'nin etkisi, vahdet-i vücudçu eğilim, sultanların bilim ve düşünce hayatına olan katkıları ve Yeni İlm-i Kelâm akımı gibi konularda önemli bilgi ve yorumlar içermektedir.

Osmanlı kelâmına dair kapsamlı çalışmalardan bir diğeri de İsar yayınlarından çıkan ve 2015 senesinde aynı başlıkla düzenlenen sempozyumda sunulan seçme tebliğlerden oluşan *Osmanlıda İlmi Kelâm: Âlimler, Eserler, Meseleler*⁴ isimli eserdir. Osmanlı Kelâmına Genel Bakış, Kelâmın Ana Meseleleri, Osmanlı'da Kelâm ve Diğer Disiplinler, Osmanlı'da Kelâm Karşıtlığı ve Modernleşme gibi bölümlerden oluşan kitapta ayrıca bir bib-

3 Demir, "Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine Akaid- Kelâm Literatürü: Kişiler, Eserler ve Gelenekler Üzerinden Bir Hâsıla", 9-52.

4 Demir, *Osmanlıda İlm-i Kelâm: Âlimler, Eserler, Meseleler*.

liyografya da yer almaktadır.

Osmanlı kelim düşünçesine dair başka pek çok çalışma bulunmakla beraber yazının konusu *Muhîtu'l-Fetâvâ* merkezli akaid fetvaları ve kaynaklarıyla sınırlı olduğu için bu kadarıyla iktifa edilecektir.

Makalenin ana kaynağı olan *Muhîtu'l-Fetâvâ*'nın hazırlık süreci ve nüshalarına dair ilk tespitler ise İslam Demirci'nin "*Osmanlı Meşihat Makamına Bağlı Te'lif-i Mesâil Şubesinin Kuruluşu ve İslam Hukuku Alanında Yaptığı Çalışmalar*" isimli yüksek lisans tezinde bulunmaktadır.⁵ Demirci tezinin birinci bölümünde, Te'lif-i Mesâil Şubesinin kuruluşu, işleyişi, üyeleri ve mülgâ hale gelişi hakkında bilgi verdikten sonra şubenin İslam Hukuku alanında yaptığı çalışmaların ilk sıralarında *Muhîtu'l-Fetâvâ* ve onunla bağlantılı iki eser olan *el-Fetâva'l-Kâzimiyye fî islâhi'l-fetâva't-Türkiyye* ve *el-Fetâva'l-Hayriyye fî islâhi'l-fetâva't-Türkiyye*'ye yer vermiştir. Demirci, *Muhîtu'l-Fetâvâ*'nın üç nüshasının şekil ve muhteva açısından özelliklerini belirtmiş, ayrıca bu nüshalardaki kitâb, bâb ve fasıl başlıkları ile kullanılan kaynakları da zikretmiştir.⁶

1. *Muhîtu'l-fetâvâ*'nın Hazırlık Aşamaları ve Mevcut Nüshaları

Bu makalenin ana kaynağı olan *Muhîtu'l-fetâvâ*'nın hazırlık aşamaları ve nüshaları hakkında bilgi vermek eserin nasıl bir çalışmanın ürünü olduğunu görmek açısından önemlidir. *Muhîtu'l-fetâvâ* Osmanlı'nın son döneminde Fetvâhânedede teşkil edilen Te'lif-i Mesâil Şubesi⁷ bünyesindeki Hey'et-i Te'lifiyye tarafından hazırlanmaya başlanan bir fetva mecmuasıdır. Bu mecmuanın hazırlanacağı yer ve hazırlanış amacı 20 Şabân 1332/10 Temmuz 1330 tarihli Hey'et-i İftâiyye Nizâmânâmesi'nin bir ve üçüncü maddelerinde, çalışma şekli de dokuzuncu maddede açıklanmaktadır. Söz konusu maddeler şu şekildedir:

"Madde 1: Fetvâhâne'nin Hey'et-i İftâiyye Dâiresini teşkil eden "Fetvâ Odası" Te'lif ve Taharrî-i mesâil nâmlarıyla iki şu'beyi muhtevîdir.

Madde 3: Te'lif-i mesâil Şu'besi kütüb-i mütedâvilede tesâdüf edi-

5 Demirci, *Osmanlı Meşihat Makamına Bağlı Te'lif-i Mesâil Şubesinin Kuruluşu ve İslam Hukuku Alanında Yaptığı Çalışmalar*.

6 Demirci'nin tezinde *Muhîtu'l-fetâvâ* nüshaları için referans verdiği demirbaş numaralarının daha sonra değiştirildiği görülmektedir.

7 Bu şubenin kuruluşu, işleyişi ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. Demirci, "Osmanlı Şeyhülislam Kurumunun Bir Birimi: Te'lif-i Mesâil Şubesi", 143-170.

lemeyen mesâilin suver-i celiyyesini ta'yîn edecek ve makâm-ı meşîhat-
ce tensîb olunan mevzulara dâir mezâhib-i erba'aya mensûb bi'l-umûm
kütüb-i fihhiyye ve âsâr-ı ilmiyyeden istikrâ sûretiyle me'haz göstererek
cem' edeceği mesâil-i şer'iyeyi muhtevî müdevvenât-ı mahsûsa ve meşâ-
yih-ı İslâmiyyenin zîrine nakilleri bi'l-ilâve taht-ı intizâma alınacak bilâ-
tekrâr matbû' ve ğayr-ı matbû' fetvâlarından müteşekkil ve kütüb-i fihhiy-
yedeki tertîbe muvâfık *Muhîtu'l-fetâvâ* vücûda getirecektir.

Madde 9: Netâic-i mesâiyi Te'lîf Şu'besi üç ayda bir ve Taharrî-i
Mesâil Şu'besi her ay nihâyetinde Fetvâ Emânetine tevdi' eder ve Fetvâ
Emânetince keyfiyet makâm-ı meşîhate bildirilir."⁸

Muhîtu'l-fetâvâ'yı hazırlayacak hey'ette kimlerin olduğu ve maaş-
ları bahsi konuyla ilgili işâret-i 'aliyyenin ısdârıyla kesinlik kazanmıştır.
Buna göre Ali Haydar Efendi (ö.1935) reisliğe, müsevvidlerden Hüseyin
Necmeddîn, Hasan Fehmî, Ömer Nasûhî (ö.1971) ve Safvet Efendiler de
(ö.?) azalığa seçilmişlerdir.⁹

8 *Fetvâhâne-i Âlî Ecvibe-i Şer'iyeye Defteri* (Meşîhat Arşivi, 378), 5.

9 Bu konudaki şeyhülislamlık yazısı ve işâret-i 'aliyye şu şekildedir: "Huzûr-ı âli-i
cenâb-ı meşîhatpenâhiye
Tasdik-i âliye iktirân eden 30 Şabân 332 tarihli nizamnâme mücebince Fetvâ Oda-
sı'nda teşekkülü mukarrer bulunan Te'lîf-i Mesâil Şubesi Riyâseti'ne bâ işâret-i aliyye
Ali Haydar Efendi dâîlerinin me'mûriyeti icrâ buyurulmuş olmakla şu'be-i mezkûre
azâlıĝına mütehayyirîn-i müsevvidînden Hüseyin Necmeddîn ve Hasan Fehmî ve
Ömer Nasûhî ve Safvet Efendilerin intihâblarıyla şubenin ol vecihle teşkili ve hey'et-i
mezkûre maâşâtına iktizâ eden zamâimin Fetvâhâne idaresini tazyîk ve ihlâl etme-
mek üzere muhassasât-ı ilmiyye munhallât-ı umûmiyesinden icrâsına bezl u inâyet
ve âtfet buyurulması ve âtiyen ifâsı vazîfede tekâsül ve adem-i ihtimâmları görülecek
olan reis ve a'zâdan ve kâtiplerin müsevvidlik maâş-ı aslîleriyle Hey'et-i İftâiyye'ye
bi'l-ircâ' yerlerine müsvvidîn-i mevcûdeden ehliyet ve faziletce mütemâyiz ve mesâîl
ve ikdâmâtı meşhûd bulunanların intihâb ve tayinleri suretiyle intizâm-ı mesâînin
te'mîni zımında bu cihetin taht u nezâret ve murâkabe de tutulması mâlen (?) ve
maslahata muvâfık olacağı mütâlâa kılınmış ise de icrâ-yı icâbî menût-ı mütevakkıf-ı
re's-i sâmi-i müftî'l-enâmîleri bulunmuş olmaĝın ol bâbda ve her halde emr u fermân
hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî 9 M 334.

İşâret-i aliyye

Ol vecihle mûmâ ileyhimin me'mûriyetleri münâsib ve muvâfıkdır. Hey'et-i Te'lîfiyye-
ye'de müstahdem buldukları müddetce reis Ali Haydar Efendi'nin maaşına beş yüz
kuruş zammıyla iki bine a'zâ Hüseyin Efendi'nin maaşına iki yüz elli ve Hasan Fehmî
Efendi'nin maaşına yüz elli kuruş zam olunarak bin beş yüze ve Ömer Nasûhî ve Saf-
vet Efendilerin maaşlarına iki yüz ellişer kuruş zammıyla bin iki yüz ellişer kuruş
ve Muhtâr Efendi'nin maaşına iki yüz kuruş zam edilerek bine ve kâtip Abdurrahîm
Efendi'ye yüz kuruş zammıyla maaşının yedi yüze iblâĝı tensîb kılınmıştır. Fî 9 M.
334." *Fetvâhâne-i Âlî Ecvibe-i Şer'iyeye Defteri* (Meşîhat Arşivi, 378), 77.

Mevcut nüshalarından tamamlanma fırsatı bulunamadığı anlaşılan *Muhîtu'l-fetâvâ* Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi'nde 880, 884, 888¹⁰ ve 1270 (eski numarası 599)¹¹ demirbaş numaralarında parça parça bulunmaktadır. Eski numarası 181 yeni numarası 880 olan *Muhîtu'l-fetâvâ*'nın mukaddimesinde mecmuanın hazırlanış sebebi ve takip edilecek usûl şu şekilde açıklanmaktadır:

“Ma'lûmdur ki Saltanat-ı Seniyye-i Osmâniye'nin bidâyet-i teessüsünden beri şerî'at-i garrâya tatbîk edilerek o sâye-i âlîde nasîbedâr-ı izz ü terakkî olmak gayesi takip edilegelmiş ve bu ümniye-i kudsiyenin te'mîni maksad-ı ulviyyesiyle meşîhat-i celîle-i İslâmiyye te'sîs edilerek Mezheb-i vasî'-i Hanefî üzere hüküm ve iftâya müdâvemet olunmuştur. Makâm-ı feyz-i ittisâm-ı meşîhati ihrâz eden meşâyih-i kirâm tarafından tahaddüs eden binlerce hâdisât ve muâmelât hakkında i'tâ edilen fetâvâ-yı şerîfe sûretleri büyük büyük mücelledât teşkil etmiş ve bazen bir hâdis hakkında meşhûr meşâyih cânibinden fetvalar testîr buyurulmuştur. Bu fetâvâ-yı şerîfeden husûle gelen mücelledât-ı âliyye müntesibîn-i ilm-i fikh için pek kıymetdâr bir hazîne-i ilmiyye vücûda getirmiş ise de ilm-i celîl-i fikh ile tevaggul eden her zât için bu kadar mücelledât ile tezyîn-i eydî-i istifâde etmek mümkün ve bu kadar fetâvâ-yı şerîfeden hangisinin hâdisât-ı rûz merre hakkında mâ-bihî't-tatbîk olacağını ta'yîn eylemek müyesser olamayacağı cihetle bu kere bi'l-umûm fetâvâ-yı şerîfeden müteşekkil mücelledât-ı fikhîyyeyi bi'l-mütâla'a mükerrerlerini ba'de't-terk cümlesini bir araya cem' ederek "*Muhîtu'l-fetâvâ*" nâmıyla bir mecelle-i celîle vücûda getirmek üzere Fetvahâne-i 'Âlîde irâde-i seniyye-i hilâfetpenâhîyi hâiz nizâmnâme ile bir Hey'et-i Te'lîfiyye teşkil edilmiştir ki her nasılsa nukûl-i şerîyyeye tamâmıyla mutâbık olduğu görülemeyen fetâvâ-yı şerîfeyi dahî nukûl-i fikhîyyesine tatbîkan tashîh ve imzâ-yı meşîhatpenâhî ile bâ-tevşîh bir mecmû'a-i mecelleye derc ettikten sonra oradan da *Muhîtu'l-fetâvâ*'ya nakil edilerek bu mecelle-i celîlenin dâire-i

10 Kütüphane kaydında *Defter-i Fetvâ* şeklinde kaydedilen bu mecmûanın başındaki kayıttan *Muhîtu'l-fetâvâ*'nın tahâret bölümlerini ihtiva ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca fetvâların başladığı ilk sayfada da *Muhîtu'l-fetâvâ* ibaresi bulunmaktadır. Eski numarası 189 olan defter Fetvâhânedeki takip edilen usûle uygun bir şekilde *Mü'min olan Zeyd bir emr-i zî bâle surû' ettikde mubârek ve kâmil olmak için besmele ve hamdele ile bed' etmek lâzım olur mu? el-Cevâb: Olur.* fetvâsıyla başlamaktadır ve 31a'da bitmektedir. Bu eserin sayfa numaralandırması -defter formunda olmasına rağmen- mecmûalarda olduğu şekildedir.

11 *Kitâbü's-salât min Muhîtu'l-fetâvâ* (Yazma Eserler, 1270/), 11 vr.

ihâtasını bir kat daha tevsî' etmek bu hey'etin cümle-i vezâifinden
bulunmuştur."¹²

Otuz varaktan oluşan bu eserin sonunda üç mesele hakkında mez-
hep içinde müftâ-bih olmayan görüşün tercihi ya da diğer mezheplerden
görüş alınması konusunda teklifler ve bunların halifenin iradesine sunul-
ması söz konusudur. Her lâyihanın sonunda görüş belirten hey'et-i te'li-
fiyye azalarının da isimleri bulunmaktadır.¹³

Yukarıda yer alan mukaddimedeki izlenecek usûlde de belirtildiği
üzere mecmuanın hazırlık çalışması olmak üzere Şeyhülislam Mûsâ Kâ-
zım Efendi'nin (ö. 1920) döneminde *el-Fetâva'l-Kâzımıyye fî islâhi'l-fetâ-
va't-Türkiyye*¹⁴ ve Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi'nin (ö. 1921) dö-
neminde de *el-Fetâva'l-Hayriyye fî islâhi'l-fetâva't-Türkiyye*¹⁵ isimleriyle
birer mecmua hazırlanmıştır.¹⁶ Her iki mecmua da *Muhîtu'l-fetâvâ*¹⁷ ile
paralel olarak sadece itikâd, tahâret ve salâta dair fetvaları içermektedir.
Ancak akaid konusunda her iki mecmuada sadece birer fetva kaydedil-
miştir. Bunlardan da *el-Fetâva'l-Hayriyye fî islâhi'l-fetâva't-Türkiyye*'de yer
alan "*Bir kimse abdestte lihyenin rub'una mesh etmek farzdır deyû i'tikâd
edip dâimâ rub'-i lihyeye mesh eylese ol kimsenin fukahânın tercihleri hilâ-
fına olan rivâyeti i'tikâd ve bilâ-zarûretin bununla amel etmesi câiz olur
mu? el-Cevâb: Olmaz.*"¹⁸ şeklindeki fetva *Muhîtu'l-fetâvâ*'ya kaydedilmiş-
tir. Tahâret ve salât konularında ise pek çok fetvanın bu mecmualardan
alınarak *Muhîtu'l-fetâvâ*'da nakledildiğini söylemek mümkündür. *Muhî-
tu'l-fetâvâ*'nın hazırlanabilmesi için gerekli fetva kitaplarının Fetvahâ-
nede toplandığı, zaman içerisinde bu durumun başkalarının istifadesini

12 *Muhîtu'l-fetâvâ*, (Yazma Eserler, 880), 1.

13 *Muhîtu'l-fetâvâ*, (Yazma Eserler, 880), 26b-30b.

14 Hey'et-i Te'lîfiyye, *el-Fetâvâ'l-Kâzımıyye fî Islâhi'l-fetâvâ't-Türkiyye* (Yazma Eserler,
872/Eski numara 173), 1a-44 a.

15 Hocaazâde Ali Haydar, *el-Fetâva'l-Hayriyye fî islâhi'l-fetâva't-Türkiyye*, (Yazma Eserler,
892/ Eski numara 193), 1b-43b.

16 Ferhat Koca, *Şeyhülislâm Musa Kazım Efendi'nin Hayatı ve Fetvâları* kitabında diğer
fetvâlarıyla birlikte *el-Fetâva'l-Kâzımıyye fî islâhi'l-fetâva't-Türkiyye*'deki fetvâlarını da
yayınlamıştır.

17 Hey'et-i Te'lîfiyye, *Muhîtu'l-fetâvâ*, (Yazma Eserler, 884). (Makalede bundan sonra nu-
mara belirtilmeksizin *Muhîtu'l-fetâvâ* denildiğinde bu nüsha kastedilecektir.)

18 *Muhîtu'l-fetâvâ*, 30-31; *el-Fetâva'l-Hayriyye fî islâhi'l-fetâva't-Türkiyye* (Yazma Eserler,
892), 2b.

engellediği için yerlerine iadesinin istendiği de Fetvahâne kayıtlarından anlaşılmaktadır.¹⁹

Kütüphane kaydında *Fetvâ Defteri* olarak, 884 demirbaş numarası ile kaydedilen, *Muhîtu'l-fetâvâ*²⁰ ise Bâbü'l-i'tikâd, Kitâbü't-tahâre ve Kitâbü's-salâtтан oluşmaktadır. Makalede akaid fetvaları ele alınacak olan, o zamana kadar hazırlanabilmiş üç bölümü de ihtiva etmesi ve i'tikâd bâbını içeren tek nüsha olması hasebiyle bu *Muhîtu'l-fetâvâ*'dır. Mecmuanın 234 sayfadan oluşan kayıtlarınının başında da 880 numaralı nüshadaki mukaddimededen farklı bir mukaddime bulunmaktadır.²¹ Bu mukaddimedede Osmanlı Devleti'nin başlangıcından beri şeyhülislamların ve fukahânın çok sayıda Türkçe fetva mecmuası vücûda getirdikleri ancak matbû olmamaları sebebiyle pek çok kişinin bunlardan istifade edemediği belirtilmiştir. Bu sebeple halifenin irâdesiyle oluşturulan Hey'et-i Te'lîfiyye tarafından, bütün fetva kitapları tek tek gözden geçirilerek, tekrarlarından arındırılmış ve latîf bir tarzda fetvaların bir araya getirilmesi-

19 Söz konusu kayıt şu şekildedir: "İşbu tezkire kırâet olundu. Fetvâ Odasına aid Nizam-nâme'nin üçüncü maddesinde muharrer olduğu vecihle Fetvâhânenin Hey'et-i Te'lîfiyye Şubesi marifetiyle tedvîn edilmekte bulunan Muhîtu'l-fetâvâ'nın tertîb ve te'lîfi için tedârikine lüzûm görülen fetâvâ-i Türkiyye, Evkâf Nezâreti'nin inzimâm-ı re'y ve muvâfakatıyla kütüphanelerden alınarak bâ-senedât-ı mahsûsa şu'be-i mezkûreye tevdi' ve teslim edilmiş ve bi-mennihî teâlâ eser-i mezkûrun tedvînine bi'l-mübâşere kütüb-i mezkûreden istifâde edilmekte bulunmuştur. Ma'lûm-ı hakîyik-ı melzûm-i fetvâpenâhîleri buyurulduğu üzere bir sınıf-ı mahsûsun istifâdelere hâdim olabilen fetâvâ-yı mebhûsun-anhânın mütâlaaları için hâricden kütüphanelere mürâcaat vukûu ğayr-i melhûz olmasına ve fûnûn noktasından kütüb-i mevcûdenin tasnîfiyle kütüphanelerin ahîran ifrâğ olunduğu şekl-i hâzıra ve kitapların mahal ve mevâzî'ı umûmiyetle değiştirilerek şurût-ı vâkıfın esâsen tağyîr olunmuş bulunmasına nazaran mevâkîf-i asliyyelerinden kaldırılmaları mukarrer ve Fetvâhâne'de küll-i yevm eydî-i mütâlî'inde mütedâvil bulunan kütüb-i mezkûrenin talep olunduğu vecihle başka kütüphaneye vaz'ı eyâdî-i müstefîdinden nez'i ile bilâ-lüzûm ihtibâslarına bâdî olacağından mezkûr kitapların Fetvâhâne kütüphanesine vaz'ıyla hemîşe nazar-ı tetkîk ve mütâlaada bulundurulmaları ğaraz-ı vâkıfîne ve maslahat-ı âmmeye daha muvâfik olduğu mütâlaa edilmiş olmakla ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî 20 Zilka'de 334." *Fetvâhâne-i Âli Ecvibe-i Şer'iyye Defteri* (Meşihat Arşivi, 378), 78.

20 Bu eserin ismi cild kapağında hatâen *Fetva-yı Hayriye* olarak yazılmıştır ve eski demirbaş numarası 185'tir.

21 Kütüphane tarafından sağlanan dijital kayıtlar -muhtemelen sehven- Kitâbü't-tahâre'den başladığı ve Bâbü'l-i'tikâd sonlarda yer aldığı için eserin doğru bir şekilde tespitinde zorluk bulunmaktadır. Ancak Bâbü'l-i'tikâd'a verilen orjinal sayfa numaraları eserin başlangıcının bu bölüm olduğunu tasdik etmektedir. Ayrıca mecmûanın mukaddimesi de Bâbü'l-i'tikâd'ın başında yer almaktadır. Mecmûada defter usûlüne göre her sayfaya bir numara verilmiştir.

ne karar verildiği ifade edilmiştir. Bazı fetvaların izâha muhtaç olduğu ve nukûlünün her nasılsa sahîh bir şekilde yazılmadığından bahisle de bunun için ayrıca bir çalışma yapıldığı söylenmiştir. Mukaddimedede bu çalışmanın, fetvaların sahîh nakillerinin çıkarılıp dönemin şeyhülislamının imzasıyla bir mecmuaya dercedildikten sonra *Muhîtu'l-fetâvâ*'ya kaydedilmesinin yanında, nukûlü olmayan ya da eksik olan fetvalara gerekli eklemelerin yapılması şeklinde olacağı belirtilmiştir. Mukaddimenin son paragrafında bu mecmuanın bütün İslam âlemi için çok faydalı olacağını ifade edilmesi ise eserden beklentinin ne kadar yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Son olarak mukaddimedede Kitâbü'l-î'tikat, Kitâbü't-tahâre ve Kitâbü's-salâtтан oluşan ilk cildin bitirilmiş olduğu, diğer kısımlarının da en kısa sürede tamamlanmasının ümit edildiği kaydedilmektedir. Fakat yukarıda ifade edildiği üzere diğer ciltlerin tamamlanması maalesef ki mümkün olamamıştır. *Muhîtu'l-fetâvâ*'da her üç bölüm için de ayrıntılı bir fihrist bulunmaktadır.

Malumdur ki pek çok şeyhülislam fetva mecmuası besmele hakkındaki bir fetva ile başlamaktadır. *Muhîtu'l-fetâvâ* da mukaddimededen sonra bir işe başlarken ne ile başlamak gerektiğine dair altı fetva kaydedilmiş²² ancak bunlar akaid bölümüne dâhil edilmemiştir.²³ Zira *Mecmûa-i Cedîde*'den nakledilen besmele hakkındaki fetvanın dipnotunda belirtildiğine göre, bunlar hakîkî bir sual olmaktan ziyade her yeni şeyhülislam atandığında Fetvahâne görevlileri tarafından teberruken ilk sual olarak yöneltilip kaydedilen sorulardır. İlgili kayıt "*İşbu birinci fetâvâ-yı şerîfe meşâyih-i İslâmiyyeden bir zât-ı vahîdû's-sifât mesned celîl-i meşihatpenâhiye nasb ve ta'yîn buyurulduklarında işe mübâşeret eylemek üzere teyemmünen Fetvâhâne-i 'âlîden ibtidâ' tahrîr ve takdîm olunması usûl-i kadîme-i mer'îyyeden olduğu*" Hâmiş-i *Mecmûa-i Cedîde*.²⁴ şeklindedir.

2. *Muhîtu'l-fetâvâ*'daki Akaid Fetvalarının Kaynak Eserlerde Yer Aldıkları Konu Başlıkları

Muhîtu'l-fetâvâ'da akaid konusuna bir bölüm ayrılıp yüz iki fetva ve nukûlünün kaydedilmiş olması acaba bu fetvaların alındığı mecmua-

22 Bu fetvâların arasına *tenbih* kaydıyla Fetvâhânedede fetvâlarda isim kullanılması gereken yerlerde kullanılacak kadın ve erkek isimleri sırasıyla yazılmış ve bu usûle riâyet edilmesinin istendiğine de dikkat çekilmiştir.

23 *Muhîtu'l-fetâvâ*, 3-5.

24 *Muhîtu'l-fetâvâ*,4; Yakovalı Ali el-Murtaza, *Îlâveli Mecmû'a-i Cedîde*, 1/4.

larda da müstakil akaid bölümleri var mıdır yoksa farklı başlıklar altında mı ele alınmışlardır ve fetva sayıları bu kadar fazla mıdır sorularını akla getirmektedir. Bu suallerin cevabını bulmak için öncelikli olarak mecmuada en fazla fetva nakledilen ve ağırlıklı olarak Ebussuûd Efendi'nin fetvalarının kaydedilip²⁵ önemli bir kısmına da nakil çıkarılan *Fetâvâ-yı Veliyyüddîn*'e göz gezdirmek faydalı olacaktır. Bu eserde yer alıp da *Muhîtu'l-fetâvâ*'ya kaydedilen fetvaların bölümlerine bakıldığında bu fetvaların kitâbü'l-î'tikâd ya da bâbü'l-akâid gibi genel başlıklar altında değil de *Bâbü mâ yete'allaku bi'llâhi teâlâ, Mâ yete'allaku bi'd-dîn, Faslu'n fîmâ yete'alleku bi'r-rûhi, Fî beyânî'l-melâiketi, Bâbü'l-müteferrikât, Bâbü'l-helâl ve'l-harâm ve Bâbü'l-mezheb* gibi alt başlıklar altında kaydedildiği görülmektedir. Mecmuada *Muhîtu'l-fetâvâ*'ya aktarılanlar haricinde de çok sayıda akaid-keîâm ve tasavvufa dair fetva bulunmaktadır.

Muhîtu'l-fetâvâ'da en çok fetva nakledilen mecmûların ikincisi olan *el-Fevâidü'l-'aliyye*'den²⁶ alınan fetvaların da *Mesâilün şettâ, Bâbü mâ yete'allaku bi-esmâillâhi teâlâ, Mâ yete'allaku bi't-tefsîri's-şerîf, Mâ yete'alleku bi-ahbâri'l-enbiyâi 'aleyhimi's-selâm, Mâ yete'alleku bi tercihi'l-mufaddalât* gibi başlıklar altında bulunduğu görülmektedir.²⁷ *el-Fevâidü'l-'aliyye*'de de *Muhîtu'l-fetâvâ*'ya kaydedilenlerden çok daha fazla akaidle ilgili soru bulunmaktadır.²⁸

Muhîtu'l-fetâvâ'da sıklıkla başvuru alan bir diğer eser olan ve Yenişehirli Abdullah Efendi'nin (ö. 1156/1743) fetvalarının bir araya getirildiği *Behcetü'l-fetâvâ* ise *el-Mesâilü'l-müte'allika bi'l-î'tikâdât* başlığı ile başlanmaktadır. *Behcetü'l-fetâvâ*'da yer alan, üçü birleşik olmak üzere dokuz fetvadan müteşekkil olan akaidle ilgili bütün meseleler mecmuaya kay-

25 Bazı fetvalarda ise herhangi bir şeyhülislam ya da âlime işaret edilmediği görülmektedir. Bunlar büyük ihtimalle Veliyyüddîn'in kendi fetvaları olmalıdır.

26 Nisârî, *el-Fevâidü'l-'aliyye min mesâilî's-şer'iyye* (Yazma Eserler, 3888-1), 1b-180b.

27 Muhammed Key, *Nisârî Ali Bin Mehmed Efendi'nin el-Fevâidü'l-'aliyye mine'l-mesâilî's-şer'iyye Adli Eseri ve Değerlendirilmesi* başlıklı yüksek lisans tezinde bu eserin genel özellikleri ve Nisârî Ali Efendi (ö.1110) hakkında bilgi verdikten sonra, fetvaların düzenleniş biçimleri, eserde atıf yapılan şahıs ve eserler ile Nisârî Ali Efendi'nin fıkıh anlayışından bahsetmektedir. Tezde mecmuanın kitabü't-tahâret ve kitabü'l-gasb kısimlerinin transkripsiyonu da yapılmıştır.

28 Mecmûada ayrıca *Hâtimetü'l-kitâb* başlığı altında yirmi varak kadar soru-cevap formunda değil de birçok şeyhülislamdan çeşitli konulardaki hükümleri ihtiva eden -kimi kere kaynak da gösterilerek- yazılmış ifâdeler de ayrıca dikkate değerdir.

dedilmiştir.²⁹

Mukaddimesinde *Fevâidü'l-fetâvâ Osmâniyye*³⁰ olarak isimlendirilen ancak *Muhîtu'l-fetâvâ*'da *Osman Efendi* olarak kaydedilen Osman b. Muhammed et-Tosyevi'ye (ö. h.1175) ait fetvalardan oluşan mecmuanın İstanbul Müftülüğü'nde bulunan müellif nüshasının³¹ ilk kısmında başlıksız olarak yer alan fetvaların da tamamı *Muhîtu'l-fetâvâ*'ya kaydedilmiştir. Bu fetvaların müellifin oğlu Mehmed Saîd b. Osman el-İslambolî tarafından istinsâh edilen Atatürk Kitaplığı nüshasında bir fetva hariç olmak üzere hâmişe düzensiz bir şekilde ve nakilsiz olarak kaydedildiği görülmektedir.³² Bu eserden nakledilen beş fetvada *Osman Efendi*'nin yanında *Mecmûa-i Kebîre* kaynak olarak gösterilmiştir ancak bu eserin kime ait olduğunu tespit etmek mümkün olamamıştır. *Muhîtu'l-fetâvâ*'nın yazılış amacı Türkçe fetvaları bir araya getirmek olsa da mecmuaya dört Arapça fetva kaydedilmiştir ve bu fetvaların dördü de Osman Efendi'den nakledilmiştir. Söz konusu fetvalar; *İman ve İslâm aynı şey midir yoksa aralarında bir fark var mıdır? İman taât ile artıp masiyet ile azalır mı? Cebrâil (a.s.) Peygamber Efendimiz (s.a.v)'e kaç kez vahiy getirmiştir? ve Güneş battığı zaman nereye gider?* meâlindeki sorulardan oluşmaktadır.

3. *Muhîtu'l-fetâvâ*'daki Akaid Fetvalarının Birincil Kaynakları

Muhîtu'l-fetâvâ'nın i'tikâd bölümünde on dokuz fetvâ mecmuasının ismi fetvaların alındığı eserler olarak kaydedilmiştir. İ'tikâd bâbında neden fetva mecmualarının birincil kaynak olarak kullanıldığı sorusunun cevabını *"İ'tikâdiyâtta müctehidînin yazdıkları mesâil mütekellimînin kelâm kitaplarında yazdıklarına muhâlif olsa ikisinden hangisi makbuldür? el-Cevâb: Müctehid kelâmıyla amel olur, kelâm kitaplarıyla amel olunmaz."* Veliyyüddîn 'an Ahmed (Kemalpaşazâde)³³ şeklindeki fetva vermektedir.

Fetvaların bir kısmında birden fazla eserin kaynak olarak gösterildiği mecmuada en fazla sayıda fetva nakledilen eser yukarıda da bahse-

29 Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ me'a'n-nukûl*, 1/3-5.

30 Tosyevî, *Fevâidü'l-fetâvâ Osmâniyye* (Meşihat Kütüphanesi, 310), 1b-320a.

31 Eser'in ilk sayfasında *Tosyevî Müsevvid Osman Efendi'nin cem' ve tertîb edip Tesvîdhâ-neye vakf eylediği kitâb-ı şerîftir* ibaresi bulunmaktadır.

32 Tosyevî, *Câmi'u'l-fetâvâ Osmâniyye* (Yazma Eserler, 002), 2a.

33 *Muhîtu'l-fetâvâ*, 72.

dildiği üzere *Veliyyüddîn* ismiyle zikredilen Ebussuûd'un talebesi ve fetva kâtibi Velî b. Yegân (ö. 998/1589-90) diye meşhur Velî ibn-i Yusûf'un fetva mecmuasıdır.³⁴ Sadece *Veliyyüddîn* ismiyle kaydedildiği için Ebussuûd'un fetvalarını bir mecmuada toplayan Veliyyüddîn Cârullah ya da Şeyhülislam Veliyyüddîn Efendi olabileceği akla gelse de yapılan karşılaştırmalar bunun doğru olmadığını göstermektedir. Evet, bazı fetvalar Cârullah'ın mecmuasında da nakilsiz olarak bulunmaktadır ancak *Muhîtu'l-fetâvâ*'ya kaydedilen bütün *Veliyyüddîn* fetvaları -çoğu nakliyle beraber- sadece Velî b. Yegân'ın mecmuasında bulunmaktadır. Mukaddimedede belirtildiğine göre Ebussuûd Efendi'nin fetvalarının yanında Kemal Paşazâde'nin, Sa'dî Çelebi'nin ve Çelebi Cemâlî Efendi'nin (Zembilli Ali Cemâlî) fetvalarına mecmuada yer verilmiştir. Bu çalışmada *Veliyyüddîn* fetvalarının karşılaştırılmasında kullanılan nüshada fetvaların nakilleri de bulunmaktadır ki bunların Veliyyüddîn Efendi tarafından çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Fetvaların bir kısmında cevap yerine Ebussuûd'un *İrşâdü'l-akli's-selîm* isimli tefsir eserinden doğrudan alıntı yapıldığı görülmektedir. *Muhîtu'l-fetâvâ*'da yer alan Ebussuûd fetvalarının bir kısmı da *Veliyyüddîn*'de olduğu gibi bu şekilde aktarılmıştır. Eserde kırk fetvada *Veliyyüddîn* kaynak olarak gösterilmiştir. Bunların yirmi üçü *Veliyyüddîn 'an Ebissuûd* şeklinde, yedisi de *Veliyyüddîn 'ani'l-İrşâd* ya da (*İrşâd*) *Veliyyüddîn* şeklinde yine Ebussuûd'un eseri referans gösterilerek kaydedilmiştir. Ayrıca *Muhîtu'l-fetâvâ*'da Veliyyüddîn ismi verilmeksizin *Mecmûatü'l-müteferrikât 'an Ebî's-suûd* şeklinde ve Ebussuûd'un tefsiri *İrşâd*'ın tek kaynak gösterildiği birer fetva da *Veliyyüddîn*'de bulunmaktadır. Dolayısıyla Veliyyüddîn üzerinden ve müstakil olarak en fazla fetva aktarılan kişinin Ebussuûd Efendi olduğunu söylemek mümkündür. Başka bir âlime işaret edilmeksizin sadece *Veliyyüddîn*'e nispet edilen altı fetvanın yanında *Veliyyüddîn 'an Sa'dî min hattihî* şeklinde iki, *Veliyyüddîn 'an Ahmed* ve *Veliyyüddîn 'an Şeyh Mehmed* şeklinde de birer fetva bulunmaktadır. *Veliyyüddîn*'e nispet edilmeksizin *Atîk Mecmûa li-Ahmed b. Kemâl* şeklinde kaydedilen iki fetvanın da *Veliyyüddîn*'de bulunduğu görülmektedir.

Muhîtu'l-fetâvâ'da bunların dışında *el-Fevâidü'l-'aliyye/Alî en-Nisârî: 24, Osman Efendi: 9, Behcetü'l-fetâvâ: 9, Mecmûa-i Kebîre: 6, Semhatü'l-ibrâr: 5, Fetvânâme-i Türkî: 4, Mecmûa li-Sa'dî Efendi: 3, Mecmûa-i Cedîde: 3, Rıza Efendi: 2, Atîk Mecmûa li-Ahmed bin Kemâl:2 ve Sunullah*

34 Velî b. Yusuf, *Fetâvâ-yı Veliyyüddîn* 1, (Esad Efendi, 1097), 1b-309b; *Fetâvâ-yı Veliyyüddîn* 2, (Esad Efendi, 1099), 310 a-716b.

Efendi, el-Fetâvâ'l-Hayriyye fî Islâhi'l-Fetâvâ't-Türkiyye, Mecmûa-i Vecf-ze, Mecmûatü'l-müteferrikât 'an Ebî's-suûd, Fetâvâ'z-Zeyniyye, Mecmûa-i Fetâvâ, Yapışdırma 'an Sa'd ile Şeyhülislâm Mustafa Bâlî Efendi de birer fetvada kaynak olarak gösterilmişlerdir. Bir fetvada iki ya da üç mecmuanın birden kaynak olarak gösterildiği de vâkidir.

4. *Muhîtu'l-fetâvâ*'da Yer Alan Akaid Fetvalarının Konuları

Muhîtu'l-fetâvâ'nın baş kısmında yer alan besmele ve istiâze hakkındaki altı fetva hariç tutulduğunda itikâd bölümünde sekizi birleşik olmak üzere yüz iki soru ve cevabının -büyük oranda nakilleriyle birlikte- kaydedildiği görülmektedir.³⁵ Bu soruların bir kısmı kısa sual ve tek kelimelik olur-olmaz gibi cevaplardan müteşekkil iken bazılarında hem sorular ve cevaplar hem de bu cevapların nakilleri kapsamlı tutulmuştur. Mecmuada yer alan fetvaların mevzularına bakıldığı zaman Akaid ilminin temel meselelerine yer verildiği tespit edilmektedir. İ'tikâd bâbı "*Mükellefin bilmesi gerekenler nelerdir?*" sorusu ile başlamaktadır. Müteakip sorular arasında klasik kelam konularından ilahiyyât üst başlığı altına girebilecek olan; Allahü Teâlâ'nın zâtı ve sıfatları, hayır ve şerrin ikisinin de Allah'tan olup olmadığı, günahların çeşidine göre tövbenin mümkün olup olmadığı, ihtiyâr-ı cüz'înin var olup olmadığı, ıslâh-ı âlemin Allah için vâcip olup olmadığı, Kur'ân-ı Kerîm'in mahlûk olup olmadığı, Allah'ın kelâm-ı kadîmi hakkındaki sahîh görüşün ne olduğu, hüsün ve kubhun aklîliğinin Ebû Hânîfe ve Mâturîdîler tarafından makbûl olup olmadığı, iman tasdik olup olmadığı, imanda artma ve eksilmenin mümkün olup olmadığı, İslam davetinin ulaşmadığı kişilerin durumunun ne olacağı, Tevhîd ehli fırkalar ve filozofların durumu, din, İslam ve millet kavramlarının mahiyeti, ihtidâ eden kimsenin evlâdının durumu, kime zındık denileceği, dehrin ne olduğu, kâfir-yahudi-hristiyan olan kimsenin ayrıca amellerden de sorumlu olup olmayacağı vb. sorular mecmuadaki en fazla fetva verilen grubu oluşturmaktadır.

Hz. Peygamberin mucizeleri, mi'râc hâdisesinin ne zaman ve kaç defa vuku bulduğu, Hızır (a.s.)'in nebî mi yoksa velî mi olduğu, Hz. Âdem, Hz. Süleyman, Hz. Musa hakkında sorular, Cebrâil (a.s.)'in kaç kere Peygamber Efendimize (s.a.v.) vahiy getirdiği gibi sorular ise nübüvât üst başlığı altında değerlendirilebilir.

35 Bâbü'l-İ'tikâd *Muhîtu'l-fetâvâ*'da 6-76 sayfaları arasında bulunmaktadır.

Cinlere peygamber gelip gelmediği, melekler ve cinlerin mahiyeti, veznin, ârâfın mahiyeti, şefâat, cennet ve cehennem el-ân mevcûd olup olmadığı, cennetin anahtarının ne olduğu, cennete fiziki beden ile mi girildiği, cennette kullanılan dil ve cennet ehlinin durumları, cehennem hayatı, kabirdeki halin keyfiyeti, kabir sualleri, kabir azabı, ahiret hayatı, iliyînin, haşrin mahiyeti, kâfirlerin hafaza meleşinin olup olmadığı, ölümler için Kur'ân okumanın hükmü gibi sorular da sem'iyât üst başlığı altında toplanabilecek fetva konularındandır.

Temel konulara girmedikleri için; bir kimsenin fukahânın tercihleri hilâfına olan rivâyete itikâd etmesi, tayy-i zamân-tayy-i mekân, kâfirin ve hayvanların hakkının müslümanın hakkından daha şiddetli kabul edilmesinden murâdın ne olduğu, bir mezhebe uyanın bu mezhep hakkındaki itikâdının ne olması gerektiği, güneş ve ayın battıklarında nereye gittikleri, sahâbenin fazilet dereceleri bakımından tertibinin nasıl olduğu gibi sorular ise muhtelif meseleler başlığı altında toplanabilir.

5. Muhîtu'l-fetâvâ'da Yer Alan Akaid Fetvalarında Delil Olarak Alıntı Yapılan Eserler (Nukûl)

Mecmua hem menkul (başka mecmualardaki fetvaların nakledildiği) hem de nukûllü bir fetva mecmuası olduğu için soru ve cevapların alındığı kaynak eserlerden başka bunların nukûlü olarak kullanılan eserlerden de bahsetmek gerekecektir. *Muhîtu'l-fetâvâ*'nın akaid kitabında yüze yakın eserden nakil getirilmiştir. Nakillerde bazen sadece müellif ismi verilirken bazen de sadece *Şerh* gibi neyin şerhi ya da kime ait olduğu belirtilmeksizin nakil verilmiştir. Kaynakların alanları kelâm/akaid, fıkıh (usûl ve furû), fetva, hadis, tefsir ve muhtelif şeklinde tasnif edilecek olursa en çok başvurulan eser grubunu 34 farklı eserle kelâm kitaplarının oluşturduğunu söylemek mümkün olacaktır. En fazla başvurulan diğer kitapların alanları ve eser sayısı ise sırasıyla; fıkıh: 26, fetva: 11, hadis: 9 ve tefsir: 5 ve muhtelif sahalardaki eserler: 9 şeklindedir. Fıkıh ve fetva kitapları bir bütün halinde değerlendirilecek olursa da bunlar 37 farklı eserle en çok başvurulan kaynak grubunu oluşturacaktır.

Muhîtu'l-fetâvâ'nın nukûllerine bakıldığı zaman mukaddimedeki kaynak çıkarma usûlü hakkında verilen bilgilerin doğruluğu tasdik edilebilmektedir. Bu ifadeden kastedilen şudur: Mukaddimedeki bazı fetvaların izaha muhtaç olduğu ve nukûlünün her nasılsa sahîh bir şekilde yazılma-

dığından bahisle bunun için ayrıca bir çalışma yapılacağıın söylendiğinden bahsedilmişti. Bu çalışmanın fetvaların sahîh nakillerinin çıkarılıp dönemin şeyhülislamının imzasıyla bir mecmuaya kaydedildikten sonra *Muhîtu'l-fetâvâ*'ya aktarılmasının yanında nukûlü olmayan ya da eksik olan fetvalara gerekli eklemelerin yapılması şeklinde olduğu da ayrıca ifade edilmişti. Akaid bahsinde mezkûr iki eserden sadece tek bir fetva nakledilmişse de bu durum akaid bahsinde kaynakların gözden geçirilmediği ya da nakli olmayanlara nakil eklenmediği anlamına gelmemektedir. Mecmuada en çok fetva aktarılan *Veliyyüddîn*, *el-Fevâidü'l-'aliyye*, *Behcetü'l-fetâvâ* ve *Osman Efendi* gibi kaynaklardan alınan fetvaların nakilleri *Muhîtu'l-fetâvâ*'dakilerle karşılaştırıldığında şu durumla karşılaşmaktadır: Bazı fetvalarda hem kaynak eserde hem de *Muhîtu'l-fetâvâ*'da herhangi bir nukûl getirilmemiştir.³⁶ Bu duruma *Veliyyüddîn*'den aktarılan bazı fetvalarda rastlanılmaktadır. Ebussuûd Efendi'nin *İrşad* isimli Arapça tefsirinden alıntı şeklindeki cevaplardan sonra da genellikle farklı bir nakil getirilmemiştir. Ancak bazı fetvalarda da kaynak kitapta nakil bulunmadığı halde *Muhîtu'l-fetâvâ*'da nakillerinin bulunduğu görülmektedir.³⁷ Her iki kaynaktaki da nakil olduğu halde bazen alıntı yapılan kaynaktaki nakle eklemeler yapıldığı³⁸ ya da tamamen kaynak eserden farklı nakillerin eklendiği de görülmektedir.³⁹

36 *el-Fevâidü'l-'aliyye*'de 154b-155a'da yer alan fetvada olan ve fetvâ tablosunda 67 numarada verilen; "*Hakk sübhânehû ve teâlâ yevm-i kıyâmette benî âdemin cemî' eczâ-i munkatî'asını mine'z-zaferi ve ş-ş'a'ri ve eczâ-i munkalî'ası ki diş ve bunun emsâlî a'zâsını ihyâ ve îâde etmesine kavî var mıdır?*" şeklindeki sorunun cevabından sonra herhangi bir nakil getirilmediği gibi bu fetvâya *Muhîtu'l-fetâvâ*'da da nakil getirilmemiştir.

37 Fetva tablosunda 100 numara ile kaydedilen "*Süile 'ani's-seyyid Cebrâîl kem merraten nezele 'ale'n-nebiyyi sallalâhu 'aleyhi vesellem?*" ve 101 numara ile kaydedilen *Süile ani's-şemsi izâ garabet eyne tezhebü?*" şeklindeki soruların cevaplarında kaynak eser olan *Osman Efendi*'de nakil bulunmadığı halde *Muhîtu'l-fetâvâ*'da nakil bulunmaktadır.

38 Fetva tablosunda 85 numara ile kaydedilen ve *Behcetü'l-fetâvâ*'dan aktarılan "*Ehl-i cennet lisanı Arabî midir yoksa Fârisî midir? el-Cevâb: Arabî ve Fârisiyye-i dürriyyedir.*" şeklindeki fetvanın nakli olarak kaynak eserde sadece *Kuhistânî*'den nakil bulunmakta iken *Muhîtu'l-fetâvâ*'da bunun yanında altı farklı eserden daha nakil getirilmiştir.

39 Fetva tablosunda 12 numarada kaydedilen *Mecmûa-i Cedîde* ve *Behcetü'l-fetâvâ*'dan aktarılan, İslam beldesinde âkilen bâliğ olan kişinin imanı ile ilgili fetvâda her iki kaynak mecmûada da farklı nakiller bulunmasına rağmen *Muhîtu'l-fetâvâ*'da bunların hiç birisi alınmamış onun yerine başka eserlerden nakil getirilmiştir.

6. *Muhîtu'l-fetâvâ*'da Yer Alan Akaid Soruları⁴⁰ ve Kaynak Eserler⁴¹

1	Zeyd-i mü'min bir emr-i zî-bâle şurû' ettikde mubârek ve kâmil olmak için "Bismillâhirrahmânirrahîm el-hamdü li'llâhi rabbi'l-âlemin" ile bed' etmek lâzım olur mu? el-Cevâb: Olur. (3-4)	Mecmûa-i Cedîde
2	Zeyd-i mü'min bir emr-i-zî bâle şurû' ettikde ne ile bed' etmek gerektir? (3)	Zeyl-i Ali Efendi
3	Zeyd-i mü'min bir emr-i-zî bâle şurû' ettikde ne ile bed' etmek gerektir ki mubârek ve kâmil ola? (3)	Fetâvâ-yı Feyziyye-Abdurrahîm-Osman Efendi-Hâmîş-i Behce-Ali
4	Zeyd-i mü'min bir emr-i-zî bâle şurû' eyledikde ne ile şurû' etmek lazımdır ki ebter olmayıp müteyemmin ve mubârek ola? (4)	Osman Efendi
5	İsti'âze murâd eden Zeyd-i mü'min muvâfikan li'l-Kur'ân-ı Kerîm e'ûzü billâhi mine's-şeytânî'r-racîm ile isti'âze evlâ ve müstahsen olur mu? el-Cevâb: Olur. (5)	Osman Efendi ve Mecmûa-i Kebîre
6	Akd-i güşâ-yı müşkilât-ı enâm olan meşâyih-i İslâm a'lâ'llâhü teâlâ şe'nehüm ilâ yevmi'd-dîni'l-kıyâm hazretlerinin mesned-dâru'l-ifâde muttaliu's-saâdelerinde istiftâ olunan fetâvâ-yı şerîfe 'unvânına teberrûken imlâda muhtâr-ı selef duâ-yı ekmele müsteclibü'ş-şeref nedir? (5)	Dîbâc min Abdullah Efendi
Bâbü'l-i'tikâd		
1	Mükellefe evvel vâcib olan nedir? (6-7)	Mecmûa-i Vecîze 'an Yahya Efendi ve mislühû fi Osman Efendi
2	Nefsini bilmeyen Rabbini bilmez derler. Mü'min kendini nice bilmek gerektir ki Rabbini bile? (7)	Veliyyüddîn 'an Ebissuûd
3	"Men 'arafe nefsehû fekad 'arafe rabbehû" hadîs-i şerîf-i Rasûlillâh mıdır? Bu sûrette "men 'arafe nefsehû fekad 'arafe rabbehû" hadîs-i şerîf olduğu takdirde ma'rifet-i nefsdan ve ma'rifet-i rabden murâd nedir? (7)	Veliyyüddîn 'an Ebissuûd

40 Tabloda yer alan sorulara takip kolaylığı açısından numara verilmiş olup orjinal metinde numara bulunmamaktadır. Soruların yanında parantez içinde *Muhîtu'l-fetâvâ*'daki sayfa numaraları yazılmıştır. Ayrıca çok kısa olan cevâplar da soruların yanına eklenmiştir.

41 Eserler mecmuada geçtiği şekliyle kaydedilmiştir.

Fetvahânenin Hazırladığı *Muhîtu'l-fetâvâ*'da Yer Alan Akaid
Fetvaları ve Kaynakları

4	Hakk sübhânehû ve te'âlâ tevâtür-i ala'l-berâyâ birruhû ve tevâlînin vahdâniyyetine ve kemâl-i sun' ve kudretine kâil olan tâife kaç fırkadır? (8-10)	Veliyyüddîn
5	Marifetullâh ve marifet-i sıfat nice olacak 'indallâh ve 'inde's-şer' makbûl olur ve felâsifenin sülûk ettikleri tarik-i marifet nicedir ve hakîm-i bînâ İbn Sînâ'nın âhireti hali nicedir? (10-11)	Veliyyüddîn 'an Ebissuûd
6	Din ve İslam ve millet nedir? (12)	Veliyyüddîn 'an Ebissuûd
7	Süile ani'l-îmâni ve'l-İslâmi hel hümâ vâhidün em beynehumâ farkun em lâ? (13-14)	Osman Efendi ve Mecmûa-i Kebîre ve Fetâvâ'z-Zeyniyye
8	Hakikat-i İslam ne idüğün bilmeyenler müslüman olur mu? (14)	Veliyyüddîn 'an Ebissuûd
9	Hüsn ve kubh-i aklî Mezheb-i İmâm-ı A'zam ve Ma'turîdiyyeler indinde var mıdır? (14-18)	el-Fevâidü'l-'aliyye li-Ali en-Nisârî
10	Hakk subhânehû ve teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de Sûre-i Fâtır'da <i>أَوَلَمْ يَأْتِكُمْ مَا يَنْذُرُكُمْ مَا يَنْذُرُكُمْ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرُ وَجَاءَكُمْ النَّذِيرُ</i> buyurdu. ⁴² Bu âyet-i kerîmeden hüsn ve kubh-i aklîye işâret çıkar mı? (18)	el-Fevâidü'l-'aliyye li-Ali en-Nisârî
11	Da'vet-i İslâm bâliğ olmayıp şâhik-ı cebelde ve dâr-ı harbde sâkin ve îman ve küfre i'tikâdî olmayan eşhâs ol halde fevt olsa nâr-ı cahîm ile muazzeb olur mu yoksa ma'zûr mudur? Sûret-i mezbûrede kayd olunan zamân-ı tecrübe ne miktardır? (19)	el-Fevâidü'l-'aliyye li-Ali en-Nisârî
12	Dâr-ı İslâm'da tevellüd edip müslim evlâdından Zeyd âkilen bâliğ olup kelimeteyn-i şehâdeteyni telaffuz eder oldukça Zeyd'in muvâcehesinde Hakk Teâlâ vardır ve her şeyin Rabbidir ve melâikeleri vardır. Kitaplar inzâl ve rasûller irsâl etmiştir. Ba'del-mevt ba's vardır. Hayır ve şer Hakk Teâlâ hazretlerindedir denilip ba'dehû Zeyd'e bu zikir olunan umûra inanıp tasdik ettin mi dediklerinde Zeyd inandım tasdik ettim dese bu mertebe ile Zeyd mü'min olmuş olur mu? el-Cevâb: Olur. Sûret-i mezbûrede Zeyd'in muvâcehesinde vech-i muharrer üzere sıfat ve beyân olundukta Zeyd zikir olunan vecih üzere inandım tasdik ettim demeyip belki ben bu umûra îmân vâcib olduğunu bilmez idim dese Zeyd'e tecdîd-i îmân ve nikâh lâzım olur mu? el-Cevâb: Olur. (20-21)	Mecmûa-i Cedîde ve Behcetü'l-fetâvâ
13	İman tasdik midir lisân-ı Arap'ta neden müştaktır? (21)	Veliyyüddîn 'ani'l-İrşâd
14	Zeyd-i sağîr mürâhik oldukça îmân ve ahkâmını ta'allüm vâcib olur mu? el-Cevâb: Olur. (22)	Mecmûa-i Kebîre ve Osman Efendi

42 Fâtır Sûresi 35/37.

15	Hind-i sağire mürâhika oldukda Hind'in velisi üzerine Hind'e îmân ve ahkâmını ta'lîm vâcib olur mu? el-Cevâb: Olur. (22)	Osman Efendi ve Mecmûa-i Kebîre
16	Hakk subhânehû ve teâlâ hazretlerinin vahdâniyyetine ve Rasûlullah aleyhi vesellem hazretlerinin risâletine ve getirdiği ahkâmın cem'ine ikrâr ve tasdîk eyleyenin îmânı şeytân aleyhi'l-la'nenin îmânına benzer belki amel vücûd bulmak gerekdir îmân sahîh ola diyen Zeyd'e şer'an ne lâzım olur? Terk-i amel üzere olıcak şeytan îmânın aynı hod olmaz ama çok farkı yoktur. (22-23)	Veliyyüddîn 'an Ebissuûd
17	Müslim olan Zeyd'e ne millettensin deyû suâl oldukda millet-i Muhammed sallallâhu aleyhi vesellemdenim demek lâzım olur mu? el-Cevâb: Olur. (23)	Mecmûa-i Cedîde an Uryânî Ahmed Es'ad Efendi ve Behce
18	Müslim olan Zeyd'e ne millettensin deyû suâl oldukda millet-i Muhammed sallallâhu teâlâ aleyhi vesellemdenim demek mi gerekdir yoksa millet-i İbrâhim aleyhisselâmdanım demek mi gerek? (23)	Behcetü'l-fetâvâ
19	Mukallidin imanı mutlak olarak sahîh değildir cümle ulemânın ittifâkıyla diyen kimesneye şer'an nesne lâzım olur mu? (24)	Fetvânâme-i Türkî
20	Süle 'ani'l-îmânî hel yüzüdü bi't-tâ'ati ve yünkasu bi'l-ma'siyeti em lâ? (24)	Osman Efendi 'an İbn-i Nüceym ve Mecmûa-i Kebîre
21	İmânın ziyâde ve noksan olmasına imkân var mıdır? (24)	Veliyyü'd-dîn 'ani'l-İrşâd
22	Kur'ân-ı azîm mahlûk mudur? (25)	Mecmûatü'l-müteferrikât 'an Ebissuûd.
23	Hakk subhânehû ve teâlânın kelâm-ı kadîmi hakkında mezheb-i hak üzere kavli-i tahkîk nedir? (26-28)	el-Fevâidü'l-'aliyye
24	Zeyd-i zimmî bi-'inâyetilâhi teâlâ İslâm'a gelmek ile evlâdının kaç yaşında olanının İslâmına hükmolunur? (28)	Veliyyüddîn 'an Ebissuûd
25	Zındık şer'an ne asıl kimesneye itlâk olunur? (29-30)	Yapışdırma an Sa'd ve Fetvânâme-i Türkiyye
26	Dehr nedir? (30)	Veliyyüddîn ani'l-İrşâd
27	Bir kimse abdestte lihyenin rub'una mesh etmek farzdır deyû i'tikâd edip dâimâ rub'-i lihyeye mesh eylese ol kimsenin fukahânın tercihleri hilâfına olan rivâyeti i'tikâd ve bilâ-zarûretin bununla amel etmesi câiz olur mu? el-Cevâb: Olmaz. (30-31)	el-Fetâvâ'l-Hayriyye fî İslâhi'l-Fetâvâ't-Türkiyye
28	Kâfir mükellef bi'l-fürû' mudur değil midir? Tafsil üzere beyân buyurula. (31-32)	el-Fevâidü'l-'aliyye-li Ali en-Nisârî

29	Esnâf-ı kefere üzerlerine savm ve salât ve sâir tâât-ı mefrûzanın farziyyetine i'tikâd etmek farz mıdır? el-Cevâb: Farzdır. Bu sûrette mezbûrûn tâ'ât-ı mefrûzanın farziyyetine i'tikâd etmeseler yevm-i kıyâmette inkâr-ı tevhîdleriyle muâhâze olunduklarında ol tââtın farziyyetine adem-i i'tikâdlarıçün muâhaze olunurlar mı? el-Cevâb: Olunurlar. (32)	Behcetü'l-fetâvâ
30	Yehûd ve nasârâ ve sâir enâf-ı kefere üzerlerine savm ve salât ve sâir tâât-ı mefrûzanın edâsı lâzım olur mu? el-Cevâb: Olmaz. (32-33)	Behcetü'l-fetâvâ
31	Kâfirlerin hafaza meleği var mıdır? el-Cevâb: Vardır. Birisi seyyie yazıp âharı şâhid olur. (33)	el-Fevâidü'l-'aliyye-li Ali en-Nisârî
32	Ashâb-ı ta'lîm demekle ma'rûf tâife olup i'tikâdları bunun üzerine olsa ki ehl-i dîn olan mü'minin umûrunda bir müşkili olsa elbette müşkil hal eder bir muallim imâma hâcet mukarerdir. Ol muallim dahî günahdan sâlim ve ismet üzere olmak lâzımdır tâ ki kelimâtı câiz ve nasihati kalplere nâfiz ola. Ol muallim fî zamâninâ zâhir değıldir. Belki ehl-i İslâm ona muntazırdır. Ol imâm Muhammed bin Hasan Askerî'dir. A'dâdan havf idüb ihtifâ eylemişdir. Mehdî-yi sâhib-i zamândır. Hazreti Nuh ve Hazreti Musa aleyhimâsselâm gibi ömrü uzun olmuştur. El-ân hayattadır. Dünyaya zulm ve 'udvân dolduğu zaman zuhûra gelir. Dünyayı adl ve insâf ile doldursa gerekdir. Cümle mu'addalât ve cemî'-i müşkilât Hazret-i Mehdî'nin zamanında hal olursa gerekdir. Her kim ki imâmını bilmeyip fevt olsa meytesi meyte-i câhiliyye olur dese sözleri ma'kûl, şer'an müsellem ve makbul müdür? Bu surette ... ⁴³ (33-40)	Veliyyüddîn 'an Ebissuûd
33	Seyyid Şerif âmelehullâhu bi-lutfihi'l-latîf <i>Hâşiye-i Tecrîd</i> 'inin evvelinde vücûd-ı zâtî Bârî-i Teâlânın ehas evsâfıdır dediğine, sâir evsâfın ihtisâsda iştirâki olup ihtisâsda ziyâde ve noksân tasavvur olunmaz iken sîfe-i tafdil îrâdî sahîh olmaz deyû istişkâl olundukda bazı ulemâ vücûb-ı zâtî ma'den olup bu vasfın Bârî Teâlâ'ya sübût-ı ihtisâsında sıfat-ı uhrânın sübût-ı ihtisâsına ihtiyâc olunmayıp belki sâirin sübût-ı ihtisâsında bu vasfa ihtiyâc olunmağın vücûb-ı zâtî ihtisâsda eşedd ve akvâ olup sîga-ı tafdil îrâdî sahîh olur. Azhariyyet fi'l-ihtisâsa haml olunmağa ihtiyâc yoktur, olmaz deyû tevcîh olunmuş. Zeyd-i âlim kelime-i ehas manasında sahîh ise kulum felân âzâd olsun dese şer'an âzâd olur mu? (40-41)	Veliyyüddîn 'an Ebissuûd

43 İlişkili soru çok uzun olduğu için buraya alınmamıştır.

34	Esmâullâhi Teâlâ tevfikî iken Cenâb-ı celle şânühüye mevcûd, vâcib, kadîm, müessir, muhdes ıtlak olunur cevâzı ne vechiledir? el-Cevâb: İcma ile sabittir. İcmâ edille-i şer'iyedendir. (41)	el-Fevâidü'l 'aliyye
35	Hakk subhânehû ve teâlâya seyyid itlâkı câiz olur mu? (42)	Minhü eydan (el-Fevâidü'l 'aliyye)
36	Hakk subhânehû ve teâlâya muallim itlâkı sahîh olur mu? (42)	Ali en-Nisârî
37	Hakk subhânehû ve teâlâ nefisten münezzehten bazı a'râz-ı nefsâniyyeden olan sıfatlar ki rahmet ve ferah ve sürûr ve gazap ve haya ve mekr ve hud' ve istiğnâ gibi ne keyfiyetle itlâkı sahîh olur? (42-44)	el-Fevâidü'l 'aliyye li-Ali en-Nisârî
38	"İstevâ ale'l-arş"dan murâd nedir? (44-45)	İrşâd "Veliyyüddîn 'an Ebissuûd"
39	Kur'ân-ı azîmde Süre-i Burûc'da vâki' olan <i>lafz-ı muhit'</i> den murâd nedir? (45)	Veliyyüddîn 'an Ebissuûd
40	Hakk celle ve alâ hazretleri mekândan münezzehten olacak göklerde deyû i'tikâd etmek mi gerektir? Nice i'tikâd etmek gerektir? (45)	Veliyyüddîn 'an Ebissuûd
41	Zeyd-i müslim Hakk-ı subhânehû ve teâlâ hazretlerinin hâşâ mekânda olması itikâdında olsa Zeyd'e tecdîd-i îmân ve nikah lazım olur mu?(45-46)	Mecmûa-i Cedîde 'an Şeyhülislam Hayri Efendi
42	Mümin olan hayr ile şer Allahtandır deyu itikad etmek mi gerektir yoksa hayr Allâhü Teâlâ'dan şer abdin nefisinden deyû itikad etmek mi gerektir? (46)	Veliyyüddîn 'an Ebissuûd
43	Abde hayır ve şer Allâhü Teâlâ hazretlerinin cânibinden midir? (46-52)	Rıza Efendi ve Mecmûa-i Fetâvâ
44	Ehl-i sünnet ve cemâatten olan Zeyd ıslâh-ı âlem Bârî'ye vâcibdir deyû mu itikâd etmek gerektir yoksa değil deyû mu itikad etmek gerektir. (53)	Veliyyüddîn 'an Ebissuûd
45	Ehl-i sünnet ve cemâat mezhebi üzere ef'âl-i 'ibâdda ihtiyâr-ı cüz'î var mıdır? el-Cevâb: Vardır. Bu sûrette ihtiyâr-ı cüz'iyi inkâr edip abd için fi'l ve istitâ'at yoktur ve abdden sâdır olan efâlin hakîkatte fâili Hakk Teâlâ hazretleridir diyen Zeyd'e ne lâzım olur? el-Cevâb: Tecdîd-i îman ve nikah, rücû' etmez ise katlonulur. (53-54)	Behce

46	Zeyd Amr için ihtiyâr-ı cüz'îsin mahalline sarf etmekle mansıb-ı âlî eline girer. Eğer mahalline sarf eylemese eline girmek muhaldir ve her şahsın matlabı kendi elindedir. Esbâbâ mübâseret etmekle eline girmek mukarrerdir dese Bekir dahî Amr'ın ihtiyâr-ı cüz'îsin sarf etmekle mansıb almak takdîr-i ezeldede mukarrer olmuş olmaz idi dese Zeyd-i mezbûr mücerred ihtiyâr-ı cüz'î sarf olunmayınca insanın her nasibi eline girmez dese hangisinin sözü sahihtir? (54-55)	Veliyyüddîn
47	Enbiyâ aleyhimü's-salâtü vesselâm hazerâtından ğayrı evliyâullâhdan olan kimseler bir aylık dahî ziyâde mesafeye bir günde varırlar gelürler deyû itikâd etmek câiz olur mu? el-Cevâb: Olur. Bu sûretde vech-i muharrer üzere kat'-ı mesâfe iddiâ ve cevâzına i'tikâd eden kimseler taddil veya tebdî' olunurlar mı? el-Cevâb: Olunmazlar. (55-56)	Behce
48	Zamân-ı kalilde mesâfe-i ba'idede tayy-ı mekân mucize-i enbiyâdan mıdır yoksa kerâmât-ı evliyâdan olur mu? (56)	el-Fevâidü'l-'aliyye
49	Rasûl-i ekrem sallallâhu aleyhi vesellem hazretlerine mevti şehâdet edip tasdik hakkında mucize olmuş mudur? (56)	el-Fevâidü'l-'aliyye
50	Hazret-i Hızır aleyhisselâm nebî midir yoksa velî midir? el-Cevâb: Nebî ve velîdir. (57)	Veliyyüddîn 'an Ebissuûd
51	Zeyd Rasûlullâh sallallâhu aleyhi vesellemin şakk-ı kamer ettiğine inkâr eylese Zeyd'e şer'an ne lâzım olur? el-Cevâb: Küfür lâzım olmaz ayeti tevil ederse. (57-58)	İbn Kemâl
52	Enbiyâdan salavâtüllâhü ve selâmuhü alâ nebiyyinâ ve aleyhim kable'l-bi'setihî ve ba'de bi'setihî sehven kebîre sâdır olmaz deyû musır olan kimesneye nesne lâzım olur mu? (58)	Veliyyüddîn 'an Sa'dî min hattihî
53	Adem peygamberin aleyhisselâtu vesselâm cennette buğday ekl eylediği kable'n-nübüvvet miydi yoksa ba'de'n-nübüvvet miydi? el-Cevâb: Kable'n-nübüvvet idi. (58-59)	Mecmûa li-Sa'dî Efendi ve Veliyyüddîn an Sa'dî min hattihî
54	Süleyman Peygamber aleyhisselâtu vesselâm ikinci namazını terk eylediği ve Musa Peygamber aleyhisselâtu vesselâm kıptîyi katl eylediği şer'an kebîre midir ve kebîredir deyû itikâd edip musır olan kimesneye şer'an ne lâzım olur? (59)	Fetvânâme-i Türkî ve Mecmûa li-Sa'dî Efendi ve Veliyyüddîn
55	Ecel bir midir sıla-i rahîm etmekle ömür ziyade olur deyû hadîs-i şerîf nakil olunur. Ecel bir olucak ziyade ne vecihle kâbil olur? (59)	İrşâd
56	Zeyd Amr'ı katl edicek Bekir Amr ecelinden mukaddem öldü deyû itikad eylese ne lâzım olur? (60)	Veliyyüddîn

57	Hasta olmaksızın füc'eten mevt-i mümin hakkında alâmet hayr mıdır yoksa âsâr-ı gazaptan mıdır? (60)	Semha
58	Müminin imanla olmasına alamet var mıdır ve efdal eyyâmda ve hayırlı makamda olması meyyitin 'indellâh fazlına alâmet olur mu? (60)	Semha
59	Meyyit kabrine konulduktan imâm-ı a'zam <i>Fıkh-ı Ekber</i> 'inde <i>i'âdetü'r-rûhi ile'l-cesedi hakkun kâinün</i> demiş. Bu terkîbin manası ruh kemâ kân girer cesede kabirde iken hulûl eder mi demektir yoksa mukârin olmak mıdır? (60-61)	Atîk Mecmûa li-Ahmed bin Kemâl
60	Zî rûhun sebeb-i mahsûs ile kendisinde mevtini cenâb-ı Allâh'ın ezelde bilüp takdîr buyurmuş olduğu vakit manasına olan ecelin tasadduru ve tekaddüm ve teahhürü mümkün olur mu? (60)	(Bu fetvâ hamîşte yer almakta ve kaynağı bulunmamaktadır.)
61	Kabirde enbiyâ-ı 'izâm aleyhimisselâm hazerâtına suâl neden olur ve kabirde meyyitin hayatının keyfiyeti ne vecihledir? (61-62)	Semhatü'l-ebrâr.
62	Kabirde defn olunmayan mevtâyâ suâl nerde olunur? (62)	Semhatü'l-ebrâr.
63	Mü'min-i mutî'ale olanlara azâb-ı kabr olunur mu? (62-63)	Semhatü'l-ebrâr
64	Kur'ân-ı Kerîm'de vâkî' illiyînden murâd-ı şerîf nedir? (63)	el-Fevâidü'l-'aliyye
65	Yevm-i cezâda ebrârın kitâb-ı a'mâli yemininden, keferenin kitâb-ı a'mâli şimâlinde verildiği emr-i mukarrer ama 'usât-ı mü'minînin ne taraftan verilir? (63)	el-Fevâidü'l-'aliyye
66	Rûz-i mahşerde Hakk celle ve 'alâ eczâ-i asliyyeyi cem' edip rûhu îade eder deyû ulemâ-i izâmın buyurdıkları kelimada eczâ-i asliyyeden murâd anâsır-ı erba'a mıdır? (63)	Veliyyüddîn 'an Ebissuûd
67	Hakk sübhânehû ve teâlâ yevm-i kıyâmette benî âdemin cemî' eczâ-i munkatî'asını mine'z-zaferi ve's-şâ'ri ve eczâ-i munkalî'ası ki diş ve bunun emsâli a'zâsını ihyâ ve îade etmesine kavîl var mıdır? (63)	el-Fevâidü'l-'aliyye
68	Kâfirin hakkı ile dâbbenin hakkı müslim hakkından eşedir afv mercuv değildir demeden murâd nedir? (64)	Ali en-Nisârî
69	Rûz-i mahşerde vezn ne vechiledir? (64-65)	İrşâd fî Sûreti'l-A'râf, Veliyyüddîn
70	Yevm-i kıyâmette ay ile güneş tekvîr olunup nâra atılır deyû rivâyetin sırrı nedir? (65)	el-Fevâidü'l-'aliyye
71	A'râf demekle müsemmâ olan nedir? el-Cevâb: Bir kavîl üzerine bir sûr-i refî'dir bir kavîl-i âhar üzerine bir derece-i mütevassıttır. Bu sûretde mezkûr mekânın ehli ne makûle kimesnelerdir? (65)	Veliyyüddîn 'an Ebissuûd

72	Zeyd îmân-ı kâmil ile giden kimesne Rasûlullâhın sallallâhu aleyhi ve sellem şefâatine ihtiyacı vardır dedikte Amr îmân-ı kâmil ile gidicek asla ihtiyacı yoktur dese şer'an kimin kavli makbuldür? (65)	Ebussuûd Veliyyüddîn
73	Hakk sübhânehû ve teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'inde وَلَا تَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَىٰ buyurup ⁴⁴ ehl-i i'tizâl bu âyet-i kerîmeden şefâatin ehl-i kebâire adem-i vukûuna istidlâl ederler ne vechiledir (65)	el-Fevâidü'l-'aliyye
74	Mâ kavlü hazret-i şeyhülislam ve müfti'l-en'am e'azzeullahû'l-meliki'l-'allâm fi'l-cenneti ve'n-nâr hel hümâ mahlûkatâni el-ân mevcûdetâni ve izâ kânetâ mevcûdeteyni hel yatrau aleyhimâ el-'ademü beyyinü lenâ. (66)	Behce
75	Miftâhu cennet-i âliye nedir? (66)	Osman Efendi ve Mecmûa-i Kebîre
76	İnsan cennete 'urûkda olan kanı ile mi dâhil olur? (66)	Veliyyüddîn 'an Ebissuûd
77	Cennette huriler dünyada teneffüs ettiği gibi teneffüs ederler mi? (66)	Veliyyüddîn 'an Ebissuûd
78	Hadîs-i şerîf muktezasınca cennetin arzı kürsî olucak felek deverân ederken hûrî ve gilmân nice kâim olur? (66)	Veliyyüddîn 'an Ebissuûd
79	Ehl-i cennetin Rabbü'l-izzetden celle zikruhû matlûb ve mütemennâsı nedir? (66-67)	Sunullah Efendi ve Osman Efendi ve Mecmûa-i Kebîre
80	Cennet-i a'lâda mü'minînden merfû' olan nefs-i ibâdet midir yoksa teklîf-i ibâdet midir? (67)	el-Fevâidü'l-'aliyye
81	Hakk sübhânehû ve teâlâ ehl-i cennetin tafsîlî مَا يَتَّوْنُ لَيْسَ مَا يَتَّوْنُ buyurdu. Öyle olucak herkes murâd ettiğine vâsıl olur ve cümle mü'minînin mertebesi ve derecesi beraber olmak lâzım gelir? (67)	el-Fevâidü'l-'aliyye
82	Kevser ne demektir ve yevm-i âhirde ne vechile olur? (67)	(İrşad) Veliyyüddîn
83	كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ âyet-i kerîmesinde müstesnâ minh olanın cennet ve nâra ve arş ve kürsîye tenâvülü vardır demek câiz olur mu? el-Cevâb: Bilene olur. (67)	Veliyyüddîn 'an Ebissuûd
84	Beyne'n-nâs meşhur olup ehl-i cinândır deyû hükm olunan aşere-i mübeşşeredir lâkin nice hadîs-i nebevîde ehli cennet olmasıyla hükmolunan çoktur Hüseyin radyallâhü anh gibi ve ezvâc-ı mutahharanın cümlesi gibi tevfk ne vechiledir? (67)	el-Fevâidü'l-'aliyye
85	Ehl-i cennet lisânı Arabî midir yoksa Fârisî midir? el-Cevâb: Arabî ve Fârisiyye-i düriyyedir. (68)	Behce

44 Enbiyâ Sûresi 21/28.

86	Hakk sübhânehû ve Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'inde; يَوْمَ بَأْتٍ لَا تَكَلَّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِأُذُنِهِ فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ ﴿٥٠١﴾ قَامَا الَّذِينَ شَقُوا فِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيْقٌ ﴿٦٠١﴾ قَامَا الَّذِينَ شَقُوا فِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيْقٌ ﴿٦٠١﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ سَعَدُوا فِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ عَطَاءٌ غَيْرَ مَجْدُوذٍ ﴿٨٠١﴾ buyurdu. ⁴⁵ Bu nazm-ı şerîfeden mefhûm olan bazı şakî muhalledün fi'n-nâr olmayıp nârdan ihrâc olunalar 'usât-ı mü'minîn gibi ve dahî bazı su'adâ dahî muhalledün fi'l- cenne olmamak fehî olunur âhir-i nazm-ı şerîfin küll-i ehl-i cennetin muhalledün deyû tasrîhine muhâlif görünür. Tevfik ne vechiledir? (68)	el-Fevâidü'l-'aliyye
87	Bir mümin cehennem girdiği takdirde azabın duymaz dese fi'l-vâki' öyle midir? (68)	Veliyyüddîn 'an Ebissuûd
88	Her yevm ehl-i îmân ervâhîçün Fâtiha-i şerîfeler okunup ve mevtânın karîbleri vârisleri ruhlarîçün tasadduk eyleseler sevâbı mevtâyâ vâsıl olur mu? (69)	Mecmûa-i Fetâvâ ve Rıza Efendi
89	İftira gibi gıybet gibi hakûk-ı 'ibâd kabilinden olan nesnelere istiğfâr ile tevbe ile mağfûr olmak mercuv olur mu? (69)	Veliyyüddîn
90	Her müznibin tevbesi makbûle olmamak ihtimâli yoktur diyen kimesneye ne lâzım olur? (69)	Veliyyüddîn
91	Zeyd müştêhâtan olan kızı Hind'i şehvetle mes ve takbîl ettikten sonra Zeyd nâdim olup ol zenbden tevbe ve istiğfâr eylese Zeyd'den tevbesi şer'an makbûle olur mu? el-Cevâb: Olur. (69)	Behce
92	Melâike ne vecih üzerine tâifedir. (69-70)	İrşâd Veliyyüddîn
93	Cin ne makûle tâifedir. (71)	İrşâd Veliyyüddîn
94	Cin tâifesine hazret-i hâtemü'l-enbiyâ Muhammedü'l- Mustafa sallâhü aleyhi vesellem hazretlerinden mukaddem rasûl geldi mi? (71)	Şeyhülislâm Mustafa Bâlî Efendi
95	Mezheb-i Hanefî hakdır sâir mezâhib hatadır deyû mu itikâd eylemek gerektir yoksa mezâhib-i erba'a dahî hakdır deyû mu itikâd eylemek gerektir? (71-72)	Fetvânâme-i Türkî
96	Mezâhib-i erba'adan birine iktidâ eden kimesne nice itikâd etmek gerek? (71)	Veliyyüddîn 'an Şeyh Mehmed
97	Hanefiyyü'l-mezheb olan kendi mezhebine ve ğayrların mezheplerine ne vecih üzerine itikâd eylemek gerektir? (72)	Veliyyüddîn 'an Ebissuûd
98	İ'tikâdiyâtta müctehidîn yazdıkları mesâil mütekellimîn kelâm kitaplarında yazdıklarına muhâlif olsa ikisinden hangisi makbuldür? el-Cevâb: Müctehid kelâmıyla amel olur kelâm kitaplarıyla amel olunmaz. (72)	Veliyyüddîn an Ahmed

45 Hûd Sûresi 11/105-108.

99	Rasûl-i ekrem sallâhu aleyhi vesellem mi'râc-ı şerifleri ne vakitte oldu ve dahî bir defa mıdır yoksa müteaddid midir? (72- 74)	el-Fevâidü'l-'aliyye
100	Süile anî's-seyyid Cebrâil kem merraten nezele ale'n-nebiyyi sallalâhu aleyhi vesellem? (74)	Osman Efendi
101	Süile anî's-şemsi izâ garabet eyne tezhebü? (74-75)	Osman Efendi
102	Ashâb-ı kirâm rıdvânallahü teâlâ aleyhim ecma'ın hazretleri beynlerinde efdaliyyet hasebiyle tertîbleri beyân buyurulmuş mudur? (75-76)	el-Fevâidü'l-'aliyye

Akaid fetvalarının nukûlünde başvuru kitaplar arasında en fazla başvuru eser grubunu *Nesefi Akâidi* ve bu esere yapılan şerhler, haşiyelerin oluşturduğu görülmektedir ki bu durum Osmanlı dönemi akaid/kelam literatürü ile ilgilenenler için şaşırtıcı olmasa gerektir. Mecmuada bu grupta yer alan eserler ve referans sıklığı *Kestelî: 5, Akâidü'n-Nesefiyye: 4, Şerhu'l-Akâid li't-Taftazânî: 4, Şerhu'l-Akâid li'l-Beydâvî: 3, Şerh: 2, Şerhu Akâid: 2, Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefi: 2, es-Siyâlkûtî: 2, Şerhu'l-Akâid li-Ramazân Efendi:1* şeklindedir. Bunların haricinde; *Dürrü'l-muhtâr: 7, Şerhu'l-Mevâkıf/Mevâkıf ma'a's-şerh: 5+2, Tefsîr-i Kebîr: 6, Mir'âtü'l-usûl: 5, Şerhu'l-Makâsid: 5, Tatarhâniyye: 4, Müsâyere: 4 ve Celâl, Dürer, İbnü'l-Abidîn, Kâdî, Kuhistâni, Tavzîh li-Sadri's-şerî'a* da üçer kez nakillerde kaynak gösterilmiştir.⁴⁶

Sonuç

Muhîtu'l-fetâvâ, Fetvahânenin Osmanlı'nın son yıllarında dahi büyük bir fetva mecmuası hazırlama gücünü ve sorumluluğunu kendinde bulması ve bunun için büyük bir hazırlık yapması, hey'etler kurup çalışma usûlünü belirlemesi, mecmuaya itikâd bâbıyla başlayarak resmî itikâd/kelâm düşünce sisteminin çerçevesini belirleyip, bir daha sınırlarının üzerinden geçmesi açısından dikkate değerdir. Tamamlanabilmiş tek cilt olan birinci cilt üç kitaptan oluşmaktadır. İtikâd dışındaki diğer bölümler Kitâbu't-tahâre ve Kitâbü's-salâttır. Mecmuada yer alan akaid fetvaları Ebussuûd Efendi'nin fikhın diğer alanlarında olduğu gibi akaid alanında da en önemli otorite olarak kabul edildiğini göstermektedir. El-

46 Nukûllerde sadece bir veya iki kez alıntı yapılan eserler sayıca fazla oldukları için buraya alınmamıştır.

bette bunda kendisinin akaide dair çok sayıda fetva vermiş olmasının da payı bulunmaktadır. Ali en-Nisârî'nin *el-Fevâidü'l'aliyye*, Yenişehirli Abdullah Efendi'nin *Behcetü'l-fetâva* ve Osman b. Mehmed Tosyevî'nin *Fevâidü'l-fetâva Osmâniyye* isimli eserleri de bu konuda öne çıkan diğer eserlerdir.

Muhîtu'l-fetâva'yı hazırlayan heyetin görevlerinden biri de fetvaların alındığı eserlerdeki nakillerin sıhhatinin gözden geçirilmesi, gerekli durumlarda eklemeler yapılması, bazen de tamamen farklı nakillerin çıkarılması olduğu için eserde yer alan nukûl de Osmanlı'da Akaid alanında hangi eserlerin muteber kabul edildiğine dair önemli veriler sunmaktadır. Akaid kitabının nukûlünde en fazla başvurulan eser grubunu *Neseî Akâidi* ve bu esere yapılan şerhler, haşiyeler oluşturmaktadır.

Bu sebeple genel olarak fetva mecmûları ve nakilleri, özel olarak da *Muhîtu'l-fetâva*, Fıkıh ve Akaid ilimlerinin kesişim alanı olan akaid fetvalarını ihtivâ etmeleri sebebiyle, bilhassa akaid/kelâm sahasında iştigal edenlerin daha fazla dikkatini hak etmektedir. Zira bu fetvaların ehemmiyeti ancak bu tür çalışmalarla daha net olarak ortaya konulabilecektir.

Kaynakça

Abdullah Efendi, Yenişehirli. *Behcetü'l-fetâvâ mea'n-nukûl*. İstanbul: Dâru't-tibâati'l-âmire, 1266/1850.

Çelik, Ahmet Faruk. *XVII. Yüzyıl Osmanlı Merkez ve Taşrasında Fetva "Kitabu's-Siyer Örneği"*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Demir, Osman vd. (ed.). *Osmanlıda İlm-i Kelâm: Âlimler, Eserler, Me-seleler*. İstanbul: İSAR Yayınları, 2016.

Demir, Osman. "Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine Akaid- Kalam Literatürü: Kişiler, Eserler ve Gelenekler Üzerinden Bir Hasıla". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 14/27 (Şubat 2018), 9-52.

Demirci, İslam. "Osmanlı Şeyhülislamlık Kurumunun Bir Birimi: Te'lif-i Mesâil Şubesi" *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 9 (Nisan 2007), 143-170.

Demirci, İslam. "Osmanlı Meşihat Makamına Bağlı Te'lif-i Mesâil Şubesinin Kuruluşu ve İslam Hukuku Alanında Yaptığı Çalışmalar". İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.

Düzenli, Pehlül. "Şeyhülislam Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında Osmanlı Sünniliği" *Marife*, 3, (Kış 2005), 259 – 286.

Fetvâhâne-i Âlî Ecvibe-i Şer'iyye Defteri. İstanbul: İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, 378.

Hey'et-i Te'lifiyye. *el-Fetâvâ'l-Kâzimiyye fî Islâhi'l-fetâvâ't-Türkiyye*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi, 872, 1 a-44 a.

Hey'et-i Te'lifiyye. *Muhîtu'l-fetâvâ*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi, 880.

Hey'et-i Te'lifiyye. *Muhîtu'l-fetâvâ*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi, 884.

Hey'et-i Te'lifiyye. *Muhîtu'l-fetâvâ*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi, 888.

Hocazâde Ali Haydar. *el-Fetâvâ'l-Hayriyye fî islâhi'l-fetâvâ't-Türkiyye*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi, 892, 1b-43b.

Key, Muhammed. *Nisâri Ali Bin Mehmed Efendi'nin el-Fevâidü'l-aliyye mine'l-mesâili's-şer'iyye Adlı Eseri ve Değerlendirilmesi. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.*

Kitâbü's-salât min Muhîtu'l-fetâvâ. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi, 1270, 11 vr.

Koca, Ferhat. *Şeyhülislâm Musa Kazım Efendi'nin Hayatı ve Fetvaları.* İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002.

Mehmed b. Ali en-Nisârî. *el-Fevâidü'l-aliyye min mesâili's-şer'iyye.* Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi, 3888-1, 1b-180b.

Tosyevî, Osman b. Mehmed. *Câmi'u'l-fetâva Osmâniyye.* İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler, 002, 1b-435 a.

Tosyevî, Osman b. Mehmed. *Fevâidü'l-fetâva Osmâniyye.* İstanbul: İstanbul Müftülüğü Meşihat Kütüphanesi, 310, 1b-320 a.

Velî b. Yusuf. *Fetâvâ-yı Velîyyüddîn.* Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1097 (1), 1b-309b. 1099 (2), 310 a-716b.

Yakovalı el-Hâc Ali el-Murtaza b. Zübeyr. *Îlâveli Mecmûa-i Cedîde.* İstanbul: Matbaa-i Hayriyye, 1329.